

Toch is dit een interessante bundel geworden. Illustraties zijn in de bijlagen opgenomen en het boek bevat een cd met pianostukken van Mozart, uitgevoerd door Bart van Oort. Sommige artikelen worden ter verduidelijking geïllustreerd met partituren. Dit brengt mij op de laatste kanttekening: het is over het geheel genomen een voor leken zeer leesbaar boek, maar voor enkele artikelen strekt enige kennis van muziek wel tot aanbeveling.

Rose Marie Schenkels

MIDDELEEUWEN en NIEUWE GESCHIEDENIS

M. Carasso-Kok, ed., *Geschiedenis van Amsterdam, I, Een stad uit het niets. Tot 1578* (Amsterdam: SUN, 2004, 540 blz., €35,-, ISBN 90 5875 181 3).

Een stad uit het niets is de treffende titel van het onlangs verschenen eerste deel van een breed opgezette nieuwe geschiedenis van Amsterdam. In totaal zullen er vier delen in vijf banden verschijnen. Amsterdam is hiermee trendvolger, zoals E. O. G. Haitsma Mulier namens de Jan Wagenaar Stichting, initiatiefnemer van de reeks, in zijn inleiding stelt. Van andere Nederlandse steden zijn de afgelopen jaren immers al soortgelijke nieuwe overzichten verschenen, die bovendien net als deze reeks door meerdere auteurs zijn geschreven. Voor Amsterdam is dat laatste een novum: eerdere stadsgeschiedenissen waren steeds van één hand.

Alleen al voor dit deel (over de periode tot 1578) zijn acht auteurs verantwoordelijk. Ben Speet vertelt eerst in twee hoofdstukken het 'fysieke' verhaal van de stad, over de eerste bewoning in het laatste kwart van de twaalfde eeuw, de latere verstedelijking en het uiterlijk. Tussen diens hoofdstukken in bespreekt Eef Dijkhof aan de hand van de stadskeuren van 1300 en 1342 de juridische status. Nadat deze auteurs zo een fundament hebben gelegd, gaat Herman Kaptein in op de economische ontwikkeling tot 1578, die voor een belangrijk deel de groei van de stad verklaart. Cornelis L. Verkerk behandelt vervolgens de stedelijke organisatie, waarna hij samen met de voor dit deel verantwoordelijke redacteur, Marijke Carasso-Kok, de bestuurlijke en politieke ontwikkeling tot in de zestiende eeuw beschrijft. De godsdienstige ontwikkelingen, hierbij inbegrepen de 'Gouden Eeuw van religieus Amsterdam' (1385-1485), zijn onderwerp van het door Bas de Melker geschreven hoofdstuk. Hieropvolgend beschrijft Henk van Nierop de religieuze onrust die in het begin van de zestiende eeuw ontstond en die eindigde met de Beeldenstorm. Paul Knevel gaat in zijn hoofdstuk weer een heel eind terug om een overzicht te geven van de rol die de stad als machtsfactor regionaal gespeeld heeft. Hierna bespreekt Marijke Carasso-Kok een groot aantal uiteenlopende, meer culturele aspecten van het zestiende-eeuwse Amsterdam en tot slot beschrijft Henk van Nierop in het elfde hoofdstuk de jaren tussen de Beeldenstorm en de Alteratie van 1578, waarmee de stad voor de Opstand koos. Dan breekt een nieuwe periode aan.

Bij tijd en wijle worden de hoofdstukken onderbroken door verdiepende katernen over een kleiner onderwerp, zoals een verhelderende verhandeling over de funderingen in middeleeuws Amsterdam. Hiervoor zijn soms de hoofdauteurs, soms anderen verantwoordelijk. Deze katernen zijn rijk geïllustreerd, tekst en afbeelding gaan hier soms zelfs een symbiose aan. De illustraties vormen overigens voor het hele boek een belangrijke bijdrage: op 540 bladzijden staan 412 afbeeldingen, meestal zwart-wit, soms (te weinig kan men zeggen) in kleur. Het is prijzenswaardig dat bij vrijwel alle afbeeldingen toelichtende teksten zijn gemaakt, maar het is jammer dat de relatie tussen hoofdtekst en afbeeldingen beperkt blijft. Zo treft men op pagina 160 een

portret van koopman en humanist Poppus Occo aan, maar wordt hij pas op pagina 410 in de tekst zelf geïntroduceerd. Als historische bron worden de voorwerpen en kunstwerken helaas vrijwel nergens gebruikt, met uitzondering van bodemvondsten. Overigens is het vormgever Harry Veltman uitstekend gelukt van deze vrij gecompliceerde opzet een aantrekke-lijke visuele eenheid te maken.

Een sterke tekstuele eenheid is bij zoveel verschillende auteurs per definitie ingewikkeld. Dat geldt ook voor dit boek. Haitsma Mulier geeft in zijn inleiding aan dat het de opzet is die eenheid, ook van de reeks als geheel, te bereiken door vanuit het perspectief van de inwoners steeds te bekijken hoe is gereageerd op de veranderingen waarmee de stad te maken kreeg. Maar helemaal gelukt is dat in dit deel niet. Veel hoofdstukken, die van de redacteur nog het meest, kenmerken zich juist door een sterk institutionele benadering, waardoor de stedelijke samenleving zelf te weinig aan bod komt.

Ook anderszins is de tekstuele eenheid soms onvoldoende. Door het opdelen van de hoofdstukken in thema's gaan zaken verloren én komen te veel herhalingen voor. Zo lezen we in de minutieuze beschrijving van de vroegste ontwikkeling van Amsterdam tot stad nergens dat de stad in 1334 een eigen parochie ging vormen. Dat cruciale gegeven treffen we pas op pagina 250 aan, in het hoofdstuk over religie. En terwijl Van Nierop in zijn stuk over de opkomst van hervormingsbewegingen als verklaring hiervan wijst op de 'voortreffelijke onderwijsinstellingen' en de 'humanistencultuur' (315-316) die Amsterdam rond 1500 rijk was, wordt dat onderwerp pas zo'n honderd bladzijden en twee hoofdstukken later behandeld. Anderzijds worden bijvoorbeeld de Oude Kerk en het Mirakel van Amsterdam drie keer besproken. Zo gaan de grote lijnen en de samenhang en wisselwerking tussen verschillende onderwerpen wel eens verloren en komen onderwerpen die de thema's overstijgen, zoals de tegenstellingen tussen de Oude en de Nieuwe Zijde, wel geregeld aan de orde, maar worden ze nergens samenhangend uitgewerkt.

Over het algemeen zijn de teksten zelf helder geschreven. Het woord 'zorgvuldig' kwam geregeld bij me op terwijl ik dit boek las. De meeste hoofdstukken vallen op door de grote aandacht voor het detail. Dat heeft tot gevolg dat ook op dit niveau grote lijnen en cruciale momenten wel eens wat uit het zicht raken. Eigenlijk weet alleen Van Nierop hierin een werkelijk evenwicht te vinden. Het stuk van Knevel kenmerkt zich als enige juist door grotere penseelstreken, maar omdat dit een uitzondering is staan hier ook opvallend veel herhalingen in.

Uiteraard hebben de auteurs van vooral de eerste hoofdstukken het niet eenvoudig gehad. Zij moesten de fundamenteën leggen waarop de overige auteurs konden voortbouwen én hadden te kampen met beperkte bronnen en gegevens. Die beperktheid wordt ten koste van het eigenlijke verhaal echter te vaak benadrukt. Vooral bij Herman Kaptein overheerst bovendien de historio-
grafische benadering, met onder meer als gevolg dat hij in discussie met eerdere literatuur meer aandacht besteedt aan wat Amsterdam in economisch opzicht níet was dan wat het wél was.

Het is, alles overziend, jammer dat sommige auteurs te veel hun eigen weg konden gaan en dat het te weinig gelukt is de hoofdstukken en de inhoud hiervan aan elkaar te verbinden. De centrale regie had sterker kunnen zijn. Dan was het boek ook inhoudelijk een hechtere eenheid geworden. Dit alles neemt ondertussen niet weg dat het boek een aanwinst is en een prestatie van formaat. Er staat ongelooflijk veel in, het is zeer afwisselend, vrijwel alle stukken zijn toegankelijk geschreven en het geheel oogt prachtig.

Een monument voor de stad noemt de uitgever het boek. Dat is het ook, maar wel een monument dat minder indrukwekkend is dan het had kunnen zijn.

B. Bakker, *Landschap en wereldbeeld. Van Van Eyck tot Rembrandt* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2003; Bussum: Thoth, 2004, 486 blz., €34,90, ISBN 90 6868 353 5).

In de kunsthistorische vakliteratuur van de eerste helft van de twintigste eeuw werd de ontwikkeling van het landschapsgenre niet zelden beschreven als een individuatieproces. Met de Hollandse landschapskunst van de zeventiende eeuw zou het genre zijn zelfstandigheid en bloei hebben bereikt, na eerst enkele eeuwen alleen als achtergrond te hebben gefunctioneerd, in symbiose met een verhalende voorgrond. De iconologische benadering van de jaren zestig en later probeerde aan deze Hollandse landschappen verborgen boodschappen te ontfoetselen, op basis van de — voor dit genre zeer schaarse — contemporaine kunsttheorie. Een theoretische tegenbeweging die spoedig de overhand kreeg en die tot op heden wist te behouden, legde juist de nadruk op de landschapskunst als weergave van zorgvuldige visuele observaties, en las hierin een uitdrukking van collectieve territoriale identiteit in de jonge Republiek.

Boudewijn Bakker positioneert zijn onderzoek zorgvuldig in deze bestuderingsgeschiedenis van het geschilderde landschap. Hij schaart zich niet bij de speurders naar een nationale of territoriale identiteit, maar zoekt, evenals de iconologen, naar voorstellingsinhouden die pas begrepen kunnen worden in samenhang met brede, abstracte concepten zoals die in de tijd van ontstaan als waarheid werden erkend. Het gaat hem in het bijzonder om visies op de schepping als boek van God, even leerzaam als de Bijbel, waaruit de mens door middel van verschillende leeshoudingen een eindeloze hoeveelheid lessen kon afleiden: feitelijke, allegorische, morele, of anagogische (= mystieke). De grondslag voor deze meervoudige interpretatie is de middeleeuwse en renaissancistische overtuiging dat de schepping per definitie meerduidig is en onderzocht moet worden op analogieën.

Anders dan de meeste iconologen koos Bakker evenwel voor een longitudinale benadering die ontwikkelingen zichtbaar kon maken; zijn onderwerp bestrijkt circa drie eeuwen en de gehele Nederlanden, zuid en noord. Hij beperkte zich dus niet tot het pas laat verschijnende *Hollandse* landschap als zelfstandig genre, maar koos voor het landschap als 'categorie', om daardoor ook landschappelijke onderdelen binnen een overwegend niet-landschappelijke voorstelling te kunnen analyseren door de eeuwen heen. Men denke bijvoorbeeld aan doorkijkjes door paleisachtige arcaden op schilderijen van Jan van Eyck, of aan bergen en valleien in de talloze 'Vluchten naar Egypte.'

Meer nog dan bij andere onderwerpen schort het bij geschilderde landschappen aan kunsttheoretische literatuur uit de ontstaanstijd zelf. De moderne interpretator moet dus voor zijn achtergrondinformatie naar andere bronnen zoeken. Bakker is in dit opzicht beslist inventief en succesrijk geweest. Hij heeft zijn teksten — die allemaal een op analogieën stoelend wereldbeeld onder woorden brengen en een meervoudige exegese van de schepping voorstaan — zorgvuldig geselecteerd en laat ze in tijd en locatie dicht aansluiten bij de geanalyseerde kunstwerken. Zo vinden we de Maaslander Dionysius de Kartuizer (1402-1471) als de uitlegger van *ordo* en *varietas* (orde en verscheidenheid) in de schepping, ter verduidelijking van de landschappelijke elementen bij Van Eyck, Van der Weyden en Petrus Christus. Voor de zeventiende eeuw behandelt Bakker onder meer het hofdicht *Hofwijck* van Constantijn Huygens (1653) als voorbeeld van 'wijsgerig lezen in het boek der natuur' (332-334), en Vondels *Bespiegelingen van God en godsdienst* (1662), waarin de landschapsschilder wordt bezongen als nabootser van de schoonheid van de schepping. Het teruggrijpen op de *Bespiegelingen* is een daad van belang, die illustreert hoe sommige bronnen hun eigen waarderingsgeschiedenis kennen met toppen en dalen. Vondels diepe en rijke tekst is namelijk, na enige populariteit aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen in de jaren dertig, door latere literatuur- en kunsthistorici schromelijk verwaarloosd.